

КОМПЕТЕНЦИЯГА АСОСЛАНГАН ЁНДАШУВ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АЛТРУИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСИ СИФАТИДА

Отажонова М.С.

ҚўқонДПИ таянч докторанти

Таянч сўзлар: алтруизм, компетенция, педагогик алтруизм, ўқувчиларни келажакка тайёрлаш, фидокорлик, шахсни шакллантириш.

Ключевые слова: альтруизм, компетентность, педагогический альтруизм, подготовка учащихся к будущему, целеустремленность, личностное развитие.

Key words: altruism, competence, pedagogical altruism, preparing students for the future, dedication, personal development.

Резюме:

Мақоладамактабларда ўқувчиларни тарбиявий фаолиятга тайёрлашни, уларнинг шаклланган компетенцияларни амалда қўллашга тайёрлиги ва қобилиятини, таълимнинг ушбу йўналиши ўқувчиларнинг тарбиявий фазилатларини тайёрлаш даражасидаги янги талабларни очиқ берилган.

Резюме:

В статье раскрывается подготовка учащихся к учебной деятельности в школе, их готовность и способность применять сформированные компетенции на практике, новые требования к уровню подготовленности учебных качеств учащихся по данному направлению образования.

Summary:

The article reveals the preparation of students for educational activities in schools, their readiness and ability to apply the formed competencies in practice, new requirements for the level of preparation of educational qualities of students in this direction of education.

Kirish. Тарбиявий жараён компетенция ёндашуви нуқтаи назаридан, биринчи навбатда, мактабларда ўқувчиларни тарбиявий фаолиятга тайёрлашни, уларнинг шаклланган компетенцияларни амалда қўллашга тайёрлиги ва қобилиятини назарда тутати. Таълимнинг ушбу йўналиши ўқувчиларнинг тарбиявий фазилатларини тайёрлаш даражасига янги талабларни қўяди.

Ўқувчиларнинг тарбиявий тайёргарлиги ва фаолиятини такомиллаштириш шароитида ўқувчиларни келажакка тайёрлаш сифатининг

ажралмас кўрсаткичи тарбиявий компетенция деб ҳисобланиши керак, бу инсоннинг муайян вазиятда олинган билим, кўникма, қобилият ва шахсий тажрибасидан фойдаланиш қобилияти ва тайёрлигини тавсифлайди.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Компетенцияга асосланган ёндашув ўқувчиларнинг алтруистик компетенцияларини ривожлантиришнинг назарий асоси сифатида қараш бир қанча адабиётлар таҳлилини ўтказишга сабаб бўлади. Умуман олганда, луғатларда “компетенция” тушунчаси “бирор нарсани ҳукм қилишга имкон берадиган билимга эга бўлиш”, “хабардорлик”, “ҳокимият, тўлиқлик” деб талқин этилади [2]. Деярли барча луғатлар “компетенция” ва “компетентлик” тоифаларини ажратиб кўрсатишади. Компетентлик таърифлари ўхшаш ва бир-бирини такрорлайди, шу билан бирга “компетенция”нинг ягона талқини мавжуд эмас. (Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1997.-944 с.),

Сўнгги йилларда педагогика фанида компетенция ва компетентлик муаммосига бағишланган мунозаралар бўлиб ўтди. Мамлакатимизда бу атамалар фақат сўнгги 10-20 йил ичида машҳурликка эришди ва Европа мамлакатларида улар узок вақтдан бери қўлланилиб келинмоқда. Шунини таъкидлаш керакки, мамлакатимизда “компетенция” ва “компетентлик” атамаларини талқин қилишга ёндашув чет эллик ҳамкасбларнинг ёндашуvidан фарқ қилади. Шундай қилиб, кўпчилик Ғарб олимлари бу атамаларни синоним сифатида ишлатишади. Эҳтимол, буни Европа мамлакатларининг кўплаб тилларига таржима қилишда ушбу тушунчалар бир хил эканлиги билан изоҳлаш мумкин.

Таҳлил шуни кўрсатадики, илмий адабиётларда компетенция ва компетентлик атамаларининг кўплаб талқинлари мавжуд. Замонавий педагогикада “компетенция” ва “компетентлик” расман ажратилмаган. Компетенция атамаси кўпинча мутахассиснинг фаолият соҳаси чегараларини аниқлаш учун, компетентликэса унинг фаолияти сифатини баҳолаш учун ишлатилади.

А.А. Деркач, В.П. Жуковский, Е.Ф. Зеер, Н.В. Кузьмина ва ҳ.к. олимларнинг ишларида [7, 11, 9, 1] компетентликнинг турли таърифлари берилган. Ушбу таърифларнинг бир-бирини тўлдиришини ҳисобга олган ҳолда, ушбу омилнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш мумкин. Э.М. Коротков компетентликни “инсон фаолиятининг айрим турларида билим билан ишлаш қобилияти, ахборот билан ишлаш кўникмалари” деб тушунади [10]. Унинг фикрича, компетенциялар мутахассиснинг имкониятларини ва ушбу имкониятларни тарбиявий фаолиятда амалга ошириш шартларини боғлайди.

И.А. Зимная компетентликни ҳақиқий, шаклланган шахсий сифат, инсоннинг билимга асосланган, интеллектуал ва шахсан шартли ижтимоий-тарбиявий хусусияти сифатида белгилайди. Компетенция у томонидан қоидалар тўплами (нутқ авлоди), билим (тил), унинг тузилиши сифатида белгиланади [5].

Шахсни шакллантириш ижтимоий воқеликда шахснинг онтогенетик ривожланишининг барча босқичларида амалга оширилади. Психологияда “шахс позицияси” тушунчаси С.Л. Рубинштейн [3], В.Н. Мясищев [8], Б.Г. Ананьев [6], А.Г. Асмолов [12] асарларида ишлаб чиқилган бўлиб, улар уни воқелик ҳодисаларига шахсият муносабатларининг мураккаб тизими, ижтимоий йўналтирилган фаолият ва қиймат муносабатлари тўплами сифатида белгилайдилар. Шахснинг позицияси объектив ҳодиса ва шахснинг ижтимоий ҳодиса сифатида ўзаги бўлиб, унинг етакчи хусусияти йўналганликдир.

В.Г. Ананев концепциясига кўра, шахснинг йўналиши инсон фаолиятининг муваффақиятини белгилайдиган марказий сифатдир [12].

Muhokama va tahlillar. Алтруистик компетенция ўқувчининг асосий, боғловчи ва ривожланишини белгиловчи соҳалардан биридир. Алтруистик компетенция қуйидаги ўзига хос хусусиятлар билан тавсифланади: жамоавий фаолиятда фидокорлик қилиш қобилияти; жамоада самарали ишлаш қобилияти; психологик мувофиқлик ўқувчиларнинг ёш белгиларга мослашиш қобилияти сифатида; горизонтал ва вертикал алоқаларни ўрнатиш қобилияти; бошқаларнинг ишига самимий ҳурмат; таълим жараёнига мослашиш қобилияти, бошқаларни тушуниш, идрок этиш, бағрикенглик; низоларни ҳал қилиш қобилияти; ишни ташкил қилиш қобилияти.

Ўқувчининг алтруистик компетенцияси қуйидагилар билан тавсифланади:

– интеллектуал, мафкуравий ва ахлоқий кадрятларнинг мазмунли моҳиятини акс эттирувчи билимлар тизимининг мавжудлиги;

– тарбиявий фаолият жараёни унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда дўстлар ва ўқувчилар билан ўзаро муносабатлар соҳасида башорат қилиш ва лойиҳалаш қобилияти.

Ўқувчиларнинг тарбия жараёнида алтруистик компетенцияси – бу турли хил тарбиявий фаолият турларини амалга оширишга қаратилган ахлоқий ва хулқ-атвор меъёрлари, кадрятлар ва фазилатларнинг бирлиги. Шунинг учун тизим таҳлили бизга алтруистик компетенция ҳодисасини унинг таркибий қисмлари (кадрятлар, фаолият кадрятлари, ўзини намоён қилиш усуллари) томонидан кўриб чиқиш имкониятини беради.

Ўқувчининг алтруистик компетенциясининг таркибий қисмларига ёндашувларни умумлаштириш, ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясининг муҳим таркибий қисмларини ажратиш мумкин:

1) когнитив компонентда ўқувчи томонидан норматив хатти-ҳаракатларни амалга ошириш учун зарур бўлган умумлаштирилган алтруистик билимларнинг тавсифи мавжуд;

2) ҳиссий ва қиймат компоненти ўқувчиларнинг меъёрий хатти-ҳаракатларни амалга оширишга тарбиявий ва педагогик йўналишини; қиймат йўналишлари тўплами; ўқувчиларнинг келажакдаги фаолиятига ва унинг ахлоқий ва алтруистик тамойилларига ижобий ҳиссий муносабатини таъминлайди;

3) операцион ва процессуал компонент маҳорат ва кўникмалар даражасида тарбиявий ва ахлоқий онгни ривожлантириш учун технологик блокни, шунингдек, ўқувчи томонидан тарбиявий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни қўллашни таъминлайди.

Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш учун таркибий моделни ишлаб чиқиш, моделнинг мезонлари, кўрсаткичлари ва уларнинг шаклланиш даражалари каби таркибий қисмларини асослашни талаб қилади.

Қуйидаги мезонлардан фойдаланишни таклиф қиламиз:

1. Алтруистик компетенциянинг когнитив мезони.
2. Алтруистик компетенциянинг ҳиссий ва қиймат мезонлари.
3. Алтруистик компетенциянинг операцион мезони.

Алтруистик компетенциянинг когнитив мезони тарбиявий этика ва алтруизмнинг ривожланиши тўғрисида назарий билимларнинг мавжудлигини назарда тутлади. Ўқувчиларнинг алтруистик билимларига бўлган эҳтиёж тарбиявий фаолиятнинг маданий эҳтиёжларининг намоён бўлишидан биридир. Ахлоқий ва алтруистик билимлар жамиятнинг ўқувчига ахлоқий тамойиллар ва ахлоқий меъёрлар, шунингдек, тарбиявий хулқ-атвор нормалари шаклида ифодаланган ахлоқий талабларини ўз ичига олади. Бу ҳолда “билим” тушунчаси ўқувчи шахсининг асосий ядроси бўлган алтруизм билимидир.

Шундай қилиб, алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг когнитив мезонининг кўрсаткичлари алтруистик билимлардир. Когнитив мезон кўрсаткичлари қуйидаги билимларни аниқлайди:

- алтруизм асослари;
- этиканинг нормалари ва талаблари;
- алтруистик маданият асослари.

Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг қуйидаги мезонини белгилаб, биз ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантиришжараёни тарбиявий фаолият кадриятлари тизимига ва уларнинг ҳиссий жиҳатдан ижобий ҳамроҳлигига таяниши кераклигига асосландик, бу эса ўқувчиларнинг келажакка ижобий ҳиссий муносабатини, тарбиявий фаолият ва унинг ахлоқий ва алтруистик тамойилларини таъминлайди.

Шунинг учун биз ҳиссий-қиймат мезонини алтруистик компетенциянинг навбатдаги мезони сифатида аниқладик. У жамият эҳтиёжларини қондирадиган, ташқи дунёга, танланган касбга ва ўзига субъектив муносабатни очиб берадиган қиймат йўналишлари тизимини ўз ичига олади, бу биринчи навбатда ҳиссий ижобий идрок орқали амалга оширилади.

Умумтаълим муассасалари ўқувчиларини самарали ўқитиш, уларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш одатда тарбиявий фаолият билан бирга келадиган ҳиссий кўринишларга боғлиқ. Ўқувчиларнинг тарбиявий фаолиятида ҳиссиётлар катта аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш жараёнида умумтаълим муассасаларининг ижтимоий-маърифий ишлари жараёнида ахлоқий муносабатларга асосланиши керак бўлган ижобий ҳис-туйғуларни ривожлантириш зарур деб ҳисоблаймиз.

Биз кадриятлар ва ҳиссиётларни ўқувчилар онгининг мотивацион соҳаси ва мафкуравий тузилмалари чорраҳасида шаклланадиган семантик таълим сифатида кўриб чиқишни таклиф қиламиз ва шу нуқтаи назардан ижтимоий етук ўқувчи бўлишнинг энг самарали тоифаси ҳисобланади. Кундалик фаолиятда кадриятлар ва ҳиссиётларнинг аҳамиятини ортиқча баҳолаш қийин. Инсоний кадриятлар ва ҳис-туйғулар ижтимоий тартибга солиш воситаси бўлиб хизмат қилади, улар ўқувчининг хатти-ҳаракатларини унинг энг муҳим ижтимоий идеаллари, қизиқишлари, талаблари, эҳтиёжлари ва бошқалар билан боғлайдиган оралик бўғиндир.

Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим босқичи унинг мазмунини очиб беришдир, бу умуминсоний кадриятларга асосланиши керак. Улар объективдир, чунки улар жамият тараққиёти жараёнида тарихан шаклланган ва ғоялар, тушунчалар, назариялар ижтимоий онг шаклида мустаҳкамланган. Келажакдаги тарбиявий фаолиятга тайёргарлик жараёнида ўқувчи кадриятларни уларга бўйсундириш орқали ўзлаштириши керак.

Шундай қилиб, ўқувчи фаолиятга бўлган қиймат муносабати қуйидаги кўрсаткичлар тўплами орқали намоён бўлиши мумкин: тарбиявий фаолиятнинг мақсад ва вазифаларини тушуниш ва баҳолаш, тарбиявий билим-

ларнинг аҳамиятини англаш, ишдан қониқиш. Тарбиявий кадриятларни субъективлаштириш даражаси – бу қийматни амалга ошириш даражаси, потенциални ҳақиқийга айлантириш. Бу ўқувчининг шахсий ривожланиши, алтруистик маданиятининг кўрсаткичидир.

Ўқувчиларнинг алтруистик маданияти таркибидаги ҳиссиётлар ва кадриятларни тавсифлашга ёндашувларни умумлаштириш ҳиссий ва қиймат мезонининг қуйидаги кўрсаткичларини аниқлашга имкон берди:

– алтруистик маданият кадриятларини англаш, уларни шахсий сифатида қабул қилиш;

– алтруистик маданият намуналарига яқинлашиш истаги;

– тарбиявий фаолият жараёнига ижобий ҳиссий муносабат.

Алтруистик компетенцияни ривожлантириш жараёнининг самарадорлигини баҳолашнинг учинчи мезони, биз тарбиявий фаолият этикаси талабларига жавоб берадиган маҳорат, кўникмалар тизимининг мавжудлиги ва идентификатсиясини таъминлайдиган оператсион мезонни аниқладик.

Ушбу мезон алтруистик аҳамиятга эга кадриятларга эътибор қаратиш ва шунга мос равишда алтруистик хатти-ҳаракатларни таҳлил қилиш ва тузатиш кўникмаларидан фойдаланиш билан тавсифланади. Операцион мезон муаммоларни ҳал қилиш усулларида фойдаланишни ва ушбу усуллардан фойдаланиш қобилиятини ўз ичига олади. Тарбиявий ва ахлоқий вазифаларни ҳал қилиш сифати тарбиявий фаолият субъекти сифатида ўқувчишахсининг ривожланиш даражасини акс эттирувчи кўникмалар тўплами орқали аниқланади. Алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган фаолиятга бошқа шахсларни жалб қилиш қобилиятини намоиш этиш ҳам муҳимдир.

Биз оператсион мезоннинг қуйидаги кўрсаткичларини аниқладик:

– алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган хатти-ҳаракатларни қабул қилиш.;

– алтруистик маданият талабларига жавоб берадиган ҳаракатларни амалга ошириш;

– алтруистик маданият нормаларини амалга оширишда бошқаларни жалб қилиш.

Ўқувчиларининг алтруистик компетенциясини ривожлантириш мезонлари ва кўрсаткичларига ёндашувларни умумлаштириш 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

**Ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш
мезонлари ва кўрсаткичлари ва танланган кўрсаткичларни
ташхислаш усуллари**

Мезонлар	Кўрсаткичлар	Тадқиқот усуллари
Когнитив	Билим: - алтруизм асослари; - этиканинг нормалари ва талаблари; - алтруистик маданият асослари	1. Ўқувчилар сўровномаси. 2. Келажакдаги фаолиятнинг мазмунлилигини субъектив баҳолаш учун сўровнома.
Ҳиссий-қийматли	- алтруистик маданият қадриятларини англаш, уларни шахсий сифатида қабул қилиш; - алтруистик маданият намуналарига яқинлашиш истаги; - тарбиявий фаолият жараёнига ижобий ҳиссий муносабат.	1. Қиймат йўналишларини аниқлаш тести. 2. тарбиявий идентификация ҳолатини ўрганиш усуллари. 3. Алтруистик қийматларнинг аҳамиятини аниқлаш учун тест.
Операцион	- алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган хатти-ҳаракатларни шахсий сифатида қабул қилиш; - алтруистик маданият талабларига жавоб берадиган ҳаракатларни амалга ошириш; - алтруистик маданият нормаларини амалга оширишда бошқаларни жалб қилиш.	1. Педагогик вазиятларни таҳлил қилиш усули. 2. Тарбия жараёни сўровномаси

Алтруистик компетенцияни ривожлантириш самарадорлигини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантиришни баҳолашда ҳисобга олиниши керак бўлган омиллар рўйхатини аниқлашга имкон берди. Бундай омиллар қуйидагилардир:

- замонавий шароитда келажакдаги алтруизмнинг ижтимоий роли ғоясини акс эттирувчи ахлоқий позиция;
- ўқувчининг шахсий фазилятларини ривожлантириш;
- тарбиявий этика нормалари ва тамойилларини тарбиявий фаолиятда қўллашнинг бирлиги;
- “Ахлоқий танлов” ҳолатларида тўқувчиларни йўналтириш;
- ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўз-ўзини тарбиялашга интилиш.

Тадқиқот муаммосининг назарий ва услубий таҳлили ўқувчининг алтруистик компетенцияси кўрсаткичларининг ривожланиш даражаси тushунчасининг мазмунини аниқлашга имкон берди. Биз ўқувчиларнинг

алтруистик компетенциясини ривожлантиришнинг тўртта даражасини аниқладик:

1. Алтруистик компетенция кўрсаткичларини ривожлантиришнинг адаптив даражаси ўқувчининг воқеликка беқарор муносабати билан тавсифланади. Ўзининг фаолиятининг мақсадлари ва ахлоқий меъёрлари у томонидан умумий тарзда белгиланади ва ривожланиш учун қўлланма эмас. Психологик билимларга муносабат бефарқ, билим тизими ва улардан зарур вазиятларда фойдаланишга тайёрлик мавжуд эмас.

2. Репродуктив даража. Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг репродуктив даражасида бўлган ўқувчилар тарбиявий ва ахлоқий билимларнинг ролини юқори баҳолайдилар, педагогик жараён иштирокчилари ўртасида субъект-субъект муносабатларини ўрнатиш истагини билдирадилар. Бундай ўқувчилар фаолиятнинг ахлоқий меъёрларини бажаришдан маълум бир завқ билан ажралиб туради. Ушбу даражада ўқувчилар стандарт вазиятларда янги ечимларни топиш имкониятига эга.

3. Алтруистик компетенциянинг конструктив даражаси кўпроқ мақсадга мувофиқлиги, тарбиявий ва ахлоқий фаолият усуллари ва йўлларининг барқарорлиги билан тавсифланади. Сезиларли ўзгаришлар тарбиявий фаолият субъекти сифатида ўқувчи шахсининг шаклланишини кўрсатади. Ушбу даражада ўқувчилар асосий алтруистик тушунчаларнинг маъносини асослайдилар. Бироқ ушбу тушунчаларнинг мазмуни тўғрисида шахсий хабардорлик етарли эмас. Ушбу даражада умумтаълим муассасалари томонидан таклиф этилаётган ғоялар, меъёрлар, талабларнинг маълум бир тузилиши ва ўқувчининг тарбиявий ва ахлоқий билимлари, кўникмалари ва қобилиятлари тизими мавжуд. Ушбу даражадаги ўқувчилар алтруистик маданият нормалари ва қоидаларига мос келадиган хатти-ҳаракатларнинг муҳимлигини тушунадилар.

4. Алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг ижодий даражаси ўқувчиларни тарбиявий ва ахлоқий билимларнинг ҳаракатчанлиги билан ажратиб туради. Ушбу гуруҳ ўқувчилари алтруистик фаолиятга ижобий-эмоционал йўналиш билан ажралиб туради. Ижодий даражадаги ўқувчилар алтруистик маданиятнинг сезги, ижодий тасаввур, ахлоқий муаммоларни тезда самарали ҳал қилиш тенденцияси каби кўринишларига эга. Ўқувчилар алтруистик маданият нормалари ва талаблари тўғрисида жуда юқори даражадаги билимларни намоёниш этадилар. Ушбу билим тизими ва барқарордир.

Шундай қилиб, ўқувчиларнинг тизимли таълим сифатида алтруистик компетенцияси – бу турли хил тарбиявий фаолият турларида амалга

оширишга қаратилган ахлоқий меъёрлар, кадриятлар ва фазилатларнинг бирлиги. Таркибий жиҳатдан ўқувчининг алтруистик компетенцияси когнитив, ҳиссий-қийматли, операция-процессуал таркибий қисмларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлигини англатади. Биз ўқувчиларнинг алтруистик компетенциясини ривожлантириш мезонлари, кўрсаткичлари ва даражаларини аниқладик, бу бизга алтруистик компетенцияни ривожлантиришнинг таркибий ва таркибий моделининг мазмуни ва таркибий қисмларини асослашга имкон беради.

Адабиётлар:

1. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. -Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. - 172 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1997.-944 с.
3. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. - М.: Наука, 1997.-463 с.
4. Колчанова Л.А. Помощь как профессиональная деятельность // Материалы VI Ежегодной Всероссийской научно-практической конференции «Психология в школе: практический психолог-профессия нового века». СПб.,2000.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - М., 2001. - 384 с.
6. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / под ред. А. А. Бодалева и др. - М.: Педагогика, 2004. - Т. 1. - 284 с.
7. Деркач А. А. Основы общей и прикладной акмеологии. - М., 2005. -163 с.249–257.
8. Мясищев В. Н. Психология отношений. - Воронеж, 2005.- 312 с.
9. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход / Э. Ф. Зеер, И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. - 2006. - №
10. Коротков Э.М. Управление качеством образования. М.:Академический проект: Мир, 2006.
11. Жуковский В. П. Преемственность формирования учебной деятельности в системе «школа-военный вуз»: дис. ... д-ра пед. наук. - Тольятти,2008. -413 с.